

PERTTI VAKKARI

Kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan ominaispiirteistä

Vakkari, Pertti, Kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan ominaispiirteistä. (On the characteristics of library and information service). *Kirjastotiede ja informatiikka* 6 (4): 101—104, 1987.

The aim is to define the distinctive characteristics of library and information service (LIS). The point of departure is that library material is organized for its use. From this basis two functions are derived as distinctive properties; providing material for public use and the coupling function. According to the former the basic task of librarianship is to acquire significant material from the information flow and make it accessible. According to the latter LIS can be described as a function which couples users with the material they require. These functions are argued.

Address: Institute of Library and Information Science, University of Tampere, PB 607, SF-33101 Tampere, Finland.

Viime aikoina julkisuudessa on käyty jossain määrin keskustelua kirjasto- ja informaatiopalvelulaitosten tehtävistä. Tämä on ollut paikallaan, koska niiden tehtäväkenttää on paisutettu kuin pullataikinaa. Kohta kirjastoista saa varmaan lainaksi rahaakin. Kuitenkin suuri osa uusista toiminnoista on sellaisia, että ne voitaisiin tehdä joissain muissakin laitoksissa ja itse asiassa näin tapahtuukin. Jotta voitaisiin hahmottaa kirjasto- ja informaatiopalvelulaitoksen yhteiskunnallista asemaa, on tiedettävä mitä se tekee ja mitä se on. Ellemme tiedä tietyllä varmuudella mitä jokin asia on, siitä ei voida kunnolla keskustella. Tässä kirjoituksessa pohditaan sitä, mitkä ovat kirjasto- ja informaatiopalvelulaitoksen omimmat toiminnot suhteessa muihin tiedonvälitysinstituutioihin. Pyritään löytämään sellaisia kirjasto- ja informaatiopalvelulaitoksen toiminnan ominaisuuksia, jotka ovat ominaisia vain sille, ja jotka erottavat sen muista tiedon-

välitysinstituutioista. Määrittelemällä käsitteen sisältö, intensio, saadaan niiden olioiden joukko, joille käsite voidaan omistaa eli käsitteen ekstensio. Jäsenyyksen on tarkoitus olla yksinkertainen.

Esitys etenee siten, että aluksi pohditaan suppeasti kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan lähtökohtaa. Siitä johdetaan toiminnalle ominaiset kaksi funktiota, jotka perustellaan. Lyhyiden vuoksi käytetään termiä 'kirjasto' termin 'kirjasto- ja informaatiopalvelulaitos' sijasta.

Lienee selvää, että kirjasto- ja informaatiopalvelulaitoksen (k&i-laitos) tehtävänä on tiedon välittäminen. Laajimmillaan tämä on yleisissä kirjastoissa, joiden tavoitteena on kansalaisten tiedon- ja kulttuuritason kehittäminen. Tieteellisten kirjastojen ja informaatiopalvelulaitosten tehtävänä on sen sijaan saattaa tieto ja sen lähteet ennen kaikkea palvelemaan yhteisön (korkeakoulut, laitokset) jäsenille. Tätä tehtävää kir-

jalostolaitos suorittaa välittämällä käyttäjien saatavaksi erilaiseen informaatioaineistoon, dokumentteihin tallennettua tietoa. Niiden tehtävänä on dokumentoidun tiedon kokoaminen, tallentaminen ja käyttöön asettaminen. Tämä kirjaston tiedonvälitystehtävä edellyttää informaatioaineiston ja siihen sisältyvän tiedon jäsentämistä siten, että se on tarvittaessa löydettävissä. *Kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan lähtökohdista on siis se, että sen välittämä tietomateriaali on hankittu ja järjestetty nimenomaan sen käyttöön saattamista silmällä pitäen.*

Aineiston käyttöönsaattaminen

Tästä lähtökohdasta voidaan johtaa k&i-toiminnalle kaksi perusomaisuutta, jotka vain sille ominaisina erottavat sen muusta tiedonvälityksestä. Ensimmäistä niistä kutsun *aineiston käyttöönsaattamisfunktioiksi*. Sen mukaan k&i-laitoksen perustehtävänä on *merkityksellisen aineiston valinta maailmanlaajuisesta informaativirasta ja sen käytettäväksi asettaminen*.

Perinteisesti kirjastojen välittämä aineisto ovat olleet painotuotteet. Nykyisin myös muut tiedontallenteet ja kestoaviestimet, kuten levyt, kasetit ja videonauhat, ovat saamassa laajemman jalansijan. Olennaista on kuitenkin se, että aineisto koostuu monennetuista tai monennettaviksi tarkoitetuista tallenteista. Uniikkien dokumenttien tallentaminen on arkistolaitoksen tehtävä, joskin kansalliskirjastoilla on arkistokirjastotehtäviä.

Määritelmässä mainittu aineiston merkityksellisyys riippuu yksittäisen kirjaston tai informaatiopalvelulaitoksen tehtävistä. Jos käytetään perinteistä jakoa yleiseen ja tieteelliseen kirjastolaitokseen, niin yleisen kirjaston aineisto valitaan kirjastolain ja toiminnalle asetettujen tavoitteiden sekä yleisön kysynnän nojalla sen minkä resurssit antavat myöden. Kirjastot tasapainoilevat idea- ja kysyntävaltaisen valintaperiaatteiden välillä. Ideavaltainen valinta tarkoittaa tiukasti tiettyihin periaatteisiin pidättäytyvää valintalinjaa. Kysyntävaltaisen valinnan ideana on taas noudattaa yleisön kysyntää hankintoja tehtäessä. Perinteisesti yleiset kirjastot ovat korostaneet ideavaltaista valintaa, mikä on tarkoittanut pyrkimystä laadukkaan ja korkeatasoisen aineiston tarjontaan. Valintapolitiikan painotukset ovat kuitenkin vaihdelleet. Tällä hetkellä kirjastoissa, ja ehkäpä muutoinkin suomalaisessa yhteiskunnassa, eletään romantiikan aikaa; luotetaan ihmisen kykyyn toimia oman makunsa mukaan omaksi parhaakseen henkensä ylösrakentamiseksi. Valistusajattelu on joutunut luoneen imuun. Painotusvaihteluista huolimatta kunnallisiin kirjastoihin pyritään hankkimaan keskeisin kotimainen kirjallisuus. Kun julkisessa sanassa puhutaan

kirjastolaitoksen tiedon- tai kulttuurivälittäjän roolista tarkoitetaan yleensä kapeasti ja harhauttavasti vain kunnallisten kirjastojen lainaksi tarjoamaa kirjallisuutta. Tämä mielletään yleisimmin kaunokirjallisuudeksi, vaikka hankituista nimikkeistä yli puolet ja aikuisten lainoista yli kolmannes on tietokirjallisuutta.

Tieteellisiin kirjastoihin taas valitaan niiden palvelemaan yhteisön kannalta keskeisin aineisto. Myös tieteellisten kirjastojen yhteydessä voidaan puhua kysyntä- tai ideasuuntautuneesta aineistonvalintapolitiikasta. Hankitaanko kirjastoon vain sitä, mitä sen palvelema yhteisö, yleisimmin tutkijat ja opettajat, kulloinkin esittää, vai pitäisikö pyrkiä joihinkin yleisempiin tavoitteisiin. Tulisiko hankkia kirjaston palvelemien tieteenalojen keskeinen kirjallisuus? Vai tulisiko enties valita tieteenalalaitosten tutkimussuuntausten mukainen edustavin kirjallisuus? Mitkä ovat eri tieteenalojen hankintojen määrälliset suhteet? Tiedeyhteisönkin edustajien kyseessä ollen kysyntävaltainen hankintapolitiikka ei välttämättä ole paras mahdollinen. Se jättää yleensä huomiotta sen, että kokoelma tulisi muodostaa tarkoituksenmukaiseksi kokonaisuudeksi. Tarkoituksenmukainen voisi tässä yhteydessä tarkoittaa sitä, että kokoelman muodostuksessa otettaisiin huomioon kulloinkin käynnissä olevan tutkimuksen ohella myös tulevan tutkimuksen ja käytön tarpeet, niin vaikeaa kuin se onkin. Pyrittäisiin siis hankkimaan eri alojen ydinjulkaisut, eikä vain kulloisenkin käynnissä olevan tutkimuksen tarvitsemia julkaisuja.

Kirjastotoiminnan yksi keskeinen piirre on kuitenkin se, että kokoelmiin pyritään hankkimaan kirjaston palvelemaan yhteisön kannalta, koostuipa se kuntalaisista tai tietyn korkeakoulun jäsenistä, keskeiset dokumentit. Tehtävän merkitystä korostaa vielä se, että kirjasto on ainoa laitos, jonka kokoelmat muodostavat ajallisen pitkäikäisyyden kirja- ja muusta aineistotuotannosta.

Kuten tiedetään, mm. Suomessa kirjojen markkina-aika on lyhentynyt huomattavasti niin, että alennusmyynnistä saattaa löytyä 2—3 vuotta aikaisemmin julkaistuja teoksia. Kun teos on myyty loppuun, kirjasto on ainoa julkinen paikka, josta sen voi etsiä systemaattisesti käsiinsä. Kirjaston *ainutkertainen tehtävä* onkin säilyttää ja välittää *ihmiskunnan koko muistiinmerkittyä käsitteellistä henkistä perinnettä*. Kirjastoa ei ole turhaan sanottu ihmiskunnan muistiksi. Kirjasto luo yhteyden yli ajan ja paikan menneisiin ja nykyisiin kirjoittajiin jäsenivätpä he kokemuksesta tieteen tai sanataiteen keinoin. Ainoa siihen vertautuva on arkistolaitos. Erona on se, että arkistot säilyttävät uniikkeja dokumentteja, kun taas kirjastot keskittyvät monennettuihin.

Kauneimman ilmaisen kirjaston kaiken käsitteellisen henkisen kulttuurin säilyttäjän ja välittäjän tehtävä saa kansalliskirjastoideassa. Kunkin maan kansalliskirjasto hankkii ja säilyttää kyseisessä maassa julkaistun kirjallisuuden sekä muualla julkaistut maata koskevat julkaisut. Meillä on saatavana Helsingin yliopiston kirjastossa periaatteessa miltei kaikki eli vuodesta 1488 julkaistu kansalliskirjallisuus; viidensadan vuoden mittainen kansallinen pääoma sanan konkreettisuudessa merkityksessä.

Kirjastot eivät tietenkään voi hankkia kokoelmiinsa kaikkia julkaisuja. Siksi niiden välillä on yhteistoimintaa, jonka avulla mikä tahansa julkaisu maailmassa on periaatteessa kenen tahansa saatavissa. Kuka tahansa voi, ainakin teoriasa, hankkia kirjaston välityksellä minkä tahansa tarvitsemansa julkaisun. Julkaisujen yleistä saatavuutta edistetään kansainvälisten ohjelmien avulla.

Termillä 'kirjasto' tarkoitetaan suppeimmillaan romaaniainainaa. Tämä lienee maallikon käsitys kirjastosta. Tällöin kirjasto identifioidaan yleisiin kirjastoihin ja niihin palveluihin, joita sieltä tavallisimmin haetaan. Toisaalta sillä voidaan tarkoittaa erillisiä kirjastoyksiköitä. Julkaisujen yleinen saatavuus -idean valossa kirjastokäsitteen ala kuitenkin laajenee. Se tarkoittaa maailmanlaajuisista kirjastoverkkoa, jonka avulla ihmiskunnan koko käsitteellinen henkinen pääoma on kunkin yksilön oman pään ulottuvissa. Kun puhutaan kirjastosta tiedon- tai kulttuurin välittäjänä tärkeä ei ole tämä tai tuo yksittäinen romaani tai tietoteos, eikä yksittäinen kirjastoikkokään, vaan mahdollisuus kansallisten tai maailman julkaisuvarojen yhteiseen käyttöön. Keskeistä on siis järjestelmä, joka tämän tarjonnan mahdollistaa. Ilman kirjastojen välistä yhteistyötä, kuten kaukolainaus, yhteiset rekisterit ja standardit, tätäkin lukevien ja yleensäkin, tutkimustyö olisi mahdotonta.

KytKentäfunctio

Vaikka saatavillamme olisi kaikki maailman julkaisut, meillä ei olisi niistä hyötyä, elleimme pystyisi löytämään niiden joukosta tarvitsemaamme dokumenttia. Tässä tullaan kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan toiseen ominaispiirteeseen. Sitä voidaan nimittää *kytKentäfunctioksi*. Muusta tiedonvälityksestä kirjastotoiminnan erottaa myös se, että sen välittämä *tietomateriaali on järjestetty nimenomaan tiedonhakua ja käyttöön saamista silmällä pitäen*. Kirjastotoiminta voidaankin kuvata funktiona, joka yhdistää asiakkaan tarvitsemiinsa tietoihin tai niiden lähteisiin olivatpa nämä esim. kirjallisuusviitteitä, faktoja, kauno- tai tietokirjallisuutta.

Kirjasto siis auttaa hakijaa löytämään haluamansa informaation sille ominaisten menetelmien kuten luetteloinnin, luokituksen ja indeksoinnin avulla. Bibliografiset resurssit, joilla aineistoa hallitaan, ovat kirjastotoiminnan keskeistä pääomaa.

Luetteloinnin avulla dokumentti kuvataan niin, että se on julkaisutietojen avulla identifioitavissa. Samassa yhteydessä voidaan ilmaista dokumentin fyysinen sijainti. Luokituksen ja indeksoinnin avulla dokumentin tietosisältö kuvataan muutamien termien avulla. Sen tietosisältö reduoidaan joihinkin harvoihin symboleihin. Dokumentille siis luodaan metakieli, jonka avulla se on tunnistettavissa ja löydettävissä. Kun tiedontarvitsija haluaa löytää tietoa tai julkaisuja tietyistä aiheista, hänen kysymyksensä käännetään tiedonhakupäätelmän kielelle. Haku tuottaa hänelle joukon kirjallisuusviitteitä, teksti- tai faktatietoa riippuen käytetystä tietokannasta.

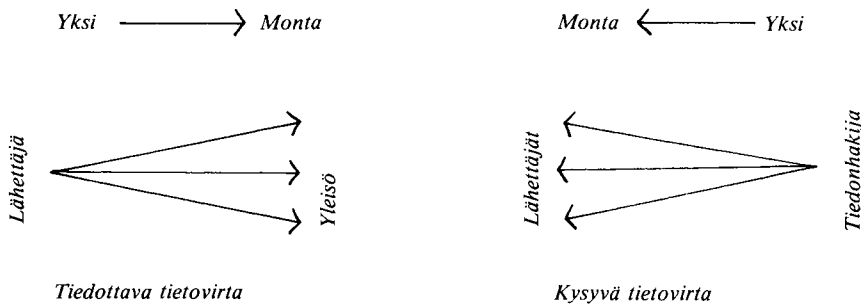
On esitetty, että maamme kirjastotutkimus on liiaksi keskittynyt tutkimuksiin, jotka parantavat tuloksillaan kirjastojen sisäisiä töitä, kuten yhä tehokkaampia atk-tiedonhakuja tai parempia luokitusjärjestelmiä. Väite sisältää kaksinkertaisen virheen. Ensinnäkin tällaista tallennetun tiedon ongelmiin kohdistuvaa tutkimusta on tehty Suomessa hyvin vähän. Toisaalta tiedonhakupäätelmien kehittäminen ei ole itsearvoista kirjaston sisäistä työtä. Kuten edellä lienee käynyt selväksi niiden avulla luodaan yhteys tiedontarvitsijan ja hänen tarvitsemansa tiedon välille. Ilman näitä järjestelmiä julkaisujen sisältämä tieto olisi huomattavasti hankalammin, jos lainkaan, löydettävissä. Järjestelmät ovat välttämätön edellytys tiedon mielekkäälle löytymiselle informaation paljoudesta. Erityisesti kun ajatellaan tiedon ja julkaisujen määrän valtavaa lisääntymistä yhtyneenä tiedontarpeiden voimakkaaseen kasvuun ja eriytymiseen, käy tiedonhakijat tarvitsemaansa tietoon kytkevien järjestelmien kehittäminen entistä tärkeitemmäksi.

Vastaavasti julkaisujen seulominen informaatiotulvasta tarkoituksenmukaisiksi kokoelmiksi on yhä keskeisempi yhteiskunnallinen tehtävä. Yhteisö, joka ei kiinnitä huomiota tiedon tallennus- ja hakujärjestelmien sekä tarkoituksenmukaisten dokumenttikokoelmien luomiseen ja tutkimiseen, ei kuulu informaatioyhteiskuntaan. Se hukkaa tiedon välineiden puutteeseen.

Lopuksi

Olen edellä pyrkinyt luonnehtimaan kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan olennaisia piirteitä sen kahden funktion avulla. Toinen on aineiston käyttöönsaattamisfunctio, jolla tarkoi-

Kuvio. Tiedottava ja tietoa hakeva tietovirta

Lähde: Modifioiden Okko 1974.

tetaan merkityksellisen aineiston valintaa maailmanlaajuisesta informaatiovirrasta ja sen käyttöön asettamista. Toista kutsutaan kytkentäfunktioiksi, jolla tarkoitetaan tiedonhakijan yhdistämistä hänen tarvitsemiinsa tietoihin tai dokumentteihin. Näitä kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan kahta peruspiirrettä voidaan havainnollistaa yksinkertaisen kuvion avulla (ks. yllä).

Traditionaalissa kommunikaatiomallissa on kyse tiedottavasta tietovirrasta, jota voidaan luonnehtia joukkoviestinnän perinteisellä määritelmällä. Sen mukaan sanoma välitetään teknisin apukeinoin suurehkolle, pääasiassa itsevalikoituvalle yleisölle ja sanoma on julkinen. Joukkoviestintä on lähinnä yksisuuntaista viestintää lähettäjältä vastaanottajalle. Jälleenhaun kommunikaatiomallissa on kyse kysyvästä tietovirrasta. Siinä vastaanottaja itse virittää tietovirran hakemalla monesta lähteestä vastausta, dokumentteja asettamaansa kysymykseen. Kirjastot ja informaatiopalvelut asettuvat näiden kahden tietovirran väliin yhdistäen ne. Ne kokoavat tiedottavan tietovirran tuotteita toimintatavoitteittensa mukaisiksi kokoelmiksi, jotka ne jäsenävät siten, että kysyvä löytyy niistä haluamansa tiedon ja dokumentit.

Kirjastossa järjestetään monenlaista muutakin toimintaa, kuten luentoja, keskusteluja, satutunteja ym. Katson kuitenkin, ettei niiden avulla pystytä luonnehtimaan kirjasto- ja informaatiopalvelutoimintaa identifioivia piirteitä. Toisaalta

varsin usein kirjastotoiminta samaistetaan harhaanjohtavasti vain aineiston käyttöönottamiseksi tai tarjontafunktion ja vain sitä pidetään tärkeänä kirjaston tiedonvälitystehtävässä. Kärjistäen voisi sanoa, että hyllyllä olevia kirjoja pidetään kirjastona näkemättä sitä suurta koneistoa, joka on rakennettu mahdollistamaan kytkentä tiedonhakijan ja käsitteellisessä muodossa olevan kulttuuriperinnön välille. Kuitenkin vasta yhdessä aineiston käytettävaksisaattamis- ja kytkentäfunktion kuvaavat sen mikä on ominaista kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnassa. Mikään muu instituutio ei näitä toimintoja hoida.

Hyväksytty julkaistavaksi 17. 11. 1987.

Kirjallisuutta

- Hovi, I. & Heikkilä, I. & Pohjanvalta T., Suunnittelu ja kehittäminen kirjastossa. Hki 1984.
 Okko, M., Informatiikka — tiedonkasvun tiede. Kanava 2 (4): 217—221. 1974.
 Shera, J., Introduction to Library Science. Littleton 1976.
 Tilastotietoja yleisistä kirjastoista vuodelta 1986. Kouluhallitus. Kirjastotoimisto. 1987. Moniste.
 Vakkari, P., Kirjastolaitos. Teoksessa: Nordenstreng, K. & Wiio, O. (toim.), Suomen viestintäjärjestelmä, 78—87. Hki 1986.
 Wilson, P., Public Knowledge, Private Ignorance: Toward a Library and Information Policy. Westport 1977.